

Problem svijeta kod Husserla i Heideggera

Ivanović, Martina

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:452538>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i filozofije

Martina Ivanović

Problem svijeta kod Heideggera i Husserla

Završni rad

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Boško Pešić

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku Filozofski fakultet u Osijeku

Odsjek za filozofiju / Katedra za teorijsku filozofiju

Preddiplomski studij Engleskog jezika i književnosti i

filozofije

Martina Ivanović

Problem svijeta kod Heideggera i Husserla

Završni rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti, znanstveno polje:
filozofija, znanstvena grana: ontologija

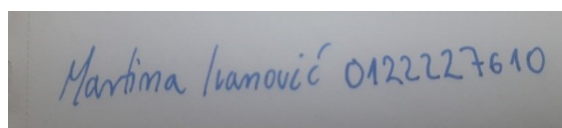
Mentor:

izv. prof. dr. sc. Boško Pešić

Izjava

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 16.9.2020.

A rectangular box containing a handwritten signature in blue ink. The signature reads "Martina Ivanović" followed by the ID number "0122227610".

Ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

Edmund Husserl filozof je koji je temeljno vezan uz svoju fenomenologiju. Time će se i ovaj rad, koji promatra poimanje svijeta prema Husserlu, osnovno baviti fenomenologijom i onim što ona podrazumijeva. Eksplikacijom njegova poimanja i cilja fenomenologije već saznajemo znatan dio njegova stava prema svijetu. Nadalje, dolazimo do odnosa pojedinca i svijeta koji će prema fenomenološkoj osnovi biti ključan za percepciju svijeta. Dakle, prema subjektivnoj percepciji, odnosno intencionalnoj svijesti koja zapaža predmete koji se pokazuju kao fenomeni dolazimo do subjektivnog poimanja svijeta. S druge strane, Heidegger se odmiče od Husserlove fenomenologije, poglavito njegove metodološke fenomenološke redukcije, no uzima fenomenologiju kao osnovu i smatra ju nužnom te kao načinom otkrivanja bitka. Prema njegovim riječima sljedi kako ontologije nema bez fenomenologije. Dakle, i kod Heideggera je fenomenologija neizostavan dio filozofije, ali i bića kao takvog pa time i poimanja svijeta. Dinamičan se odnos Heideggera i Husserla ukorjenjuje kao temelj ovoga rada reflektiran poglavito percepcijom svijeta koja, dakako, za sobom povlači temeljne osnove njihove filozofije. Nakon razrješenja osnove i važnosti fenomenologije za predodžbu svijeta, nužno je promotriti svakog filozofa zasebno kako bi se na kraju došlo do razumljivog presjeka i finalnog razloga ovoga rada. Iako obojica filozofa dijele fenomenološku osnovu, njena eksplikacija razlikovat će se, pa tako i njihovo stajalište spram percepcije svijeta. Dakle, svrha ovoga rada eksplikacija je filozofije Heideggera i Husserla s ciljem rasvjetljavanja problema svijeta i njegove percepcije spram subjekta. Dakako, s posebnom pažnjom na odnos dviju filozofija i njihove navlastite različitosti iz sličnih temelja.

Ključne riječi: Edmund Husserl, Martin Heidegger, fenomenologija, svijet, subjekt

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Fenomenološka osnova	2
2.1. Husserl	2
2.2. Heidegger	4
3. Husserlov svijet života kao svijet iskustva svijesti	6
3.1. Intersubjektivnost	9
4. Heideggerov pojam tubitka i bitka-u-svijetu	10
5. Husserl i Heidegger sagledani iz kritičke perspektive	12
6. Zaključak	14
7. Popis literature	16

1. Uvod

Problem svijeta jedno je od glavnih pitanja koje slijedi iz temeljnoga filozofskog pitanja – zašto kozmos, a ne kaos. Pitanjem svijeta i ljudske uloge u njemu bavilo se, možemo reći, sve od kada je ljudi i svijeta. Dakle, očito je aspekt ljudskog, odnosno subjekta, neizostavan čimbenik govora o svijetu. Navedenom temom ovaj rad i započinje, poglavljem vezanim za odnos pojedinca i svijeta gdje će se postaviti temelj takvog odnosa koji će služiti kao prva stepenica ostatka ovoga rada. Cilj ovoga rada je eksplicirati Heideggerovo i Husserlovo poimanje svijeta, pri čemu je važno i ključno odrediti njihovo određenje fenomenologije. Sudeći po tome da se Husserl smatra začetnikom fenomenologije u njenom suvremenom značenju, njegova odredba svijeta i subjekta, ne samo da počiva na fenomenologiji, već će Husserl zahtijevati i obrazložiti fenomenologiju kao jedinu opciju pri eksplikaciji svijeta i života. Prateći to, ovaj će rad posvetiti poglavlje fenomenološkoj osnovi, prvo s pregledom Husserlovih temeljnih filozofskih postavki te potom i Heideggerova odnosa spram fenomenologije, koji će se u svom shvaćanju odmaknuti od Husserla. Puno se pisalo o Heideggerovoj fenomenologiji i njegovom odnosu spram Husserla (i njegove fenomenologije), no ovaj će rad pokušati objasniti gdje se nalazi problem koji često muči filozofe i zašto pritom možemo govoriti o Heideggerovom i Husserlovom poimanju svijeta. Unutar poglavlja, a samim time i govora o fenomenologiji, poglavito Husserlovoj, ovaj će rad naročito istaknuti i pojam epohe koji je važan za razumjevanje svijeta te će istaknuti i pitanje intersubjektivnosti koje će istodobno poslužiti i kao uvod u Heideggerovu filozofiju.

Nadalje, nakon što se istakne važnost fenomenologije ostaje ponnije pregledati Husserlovo određenje svijeta, odnosno njegov pojam svijeta života (Lebenswelt) putem kojega će pojam svijeta postaviti u domenu života pojedinca, a time i subjektivnog iskustva zahvaćanja predmetnutih predmeta koji se pokazuju kao fenomeni i doživljavaju putem subjektive intencionalne svijesti. Time dolazimo do Heideggera kod kojeg će, prije svega, biti ključno terminološki razlučiti njegovu filozofiju i pitanje bitka. Putem bitka kao tubitka koji je bitak-u-svijetu, ovaj će rad predstaviti Heideggerovo rezultiranje problema svijeta koji je mjesto bačenosti tubitka koji je uvijek već su-bitak. Dakle, putem shvaćanja tubitka dolazimo do odnosa s drugima, ali i odnosa prema svijetu što nam donosi sliku svijeta kakav on jest prema Heideggeru.

Nakon osnovnog pregleda i zasebnih pojmova koje nose filozofije ovih dvaju filozofa, za potpunije razumjevanje potrebno je dovesti u vezu njihovo različito poimanje svijeta. Dakle, već se iz eksplikacije fenomenološke osnove može vidjeti kako su njihovi putevi isprepleteni, ali neovisni i različiti. Time je određen uvod u zaključak kao ključni element ovog rada.

2. Fenomenološka osnova

Pitanje bića i njegova odnosa prema svijetu proteže se kroz sve grane filozofije, od ontologije preko epistemologije i naravno etike. Važno je, dakako, razlikovati pitanja shvaćanja, odnosno predodžbe svijeta te odnosa prema svijetu i drugih bića u njemu. No, problematika bića, nekog subjekta i njegova poimanja, ali što je za ovaj rad važno, odnosa prema svijetu, pod čime podrazumijevamo i odnos s drugim bićima, pokazat će se kao osnova problema svijeta kod Heideggera i Husserla. Dakle, ovdje se ne misli isključivo na spoznajno teorijski način pitanja odnosa pojedinca i svijeta. Kod Husserla će za subjekt, odnosno njegovo subjektivno zahvaćanje fenomena biti ključ za poimanje svijeta. Dakle, životni svijet, zbiljski svijet uvijek je karakteriziran doživljajem i percepcijom, odnosno prema subjektivnoj svijesti zapaža se predmet koji se otkriva na način fenomena.

Ovo je poglavlje od izrazite važnosti jer će služiti kao podloga cjelokupnoj eksplikaciji Heideggerova i Husserlova poimanja svijeta. Stoga, nužno je započeti s Husserlom kao određujućom osobom za fenomenološku metodu. Husserl će inzistirati na fenomenološkom pristupu koji će jedini pružiti osnovu poimanju svijeta, putem doživljaja i zahvaćanja predmeta koji se pokazuju kao fenomeni. Heidegger će se odmaknuti od potpune Husserlove fenomenološke metode, ali će ju također zahtijevati i istaknuti kako je neophodna za ontologiju.

2.1. Husserl

Husserl se ističe kao začetnik fenomenološkoga filozofskog pokreta te se s njim fenomenologija izražava u svojem današnjem značenju. Dakako, fenomenološki pristup svijetu igrat će važnu ulogu u njegovoj cjelokupnoj percepciji svijeta, a i u odnosu pojedinca i svijeta. Kod obojice filozofa možemo govoriti o implementiranju fenomenološke metode kroz njihova dijela, no ne govorimo i istom fenomenološkom pristupu. Dakle, kao važan moment kod oba filozofa i njihova fenomenološkog pristupa, možemo istaknuti okretanje subjektivnome i subjektivnoj percepciji. Vraćaju subjektivnom iskustvu važnost te je, neupitno, upravo to subjektivno iskustvo koje je ključno za njihovo razumijevanje svijeta.

Husserl će inzistirati na svojevrsnom povratku subjektivnosti te će istaknuti kako »na kraju je mišljen svjesni život subjektivnosti koja čini valjanost svijeta, odnosno subjektivnosti koja u svojim trajnim tekovinama svagda ima svijet i svagda ga također aktivno nanovo oblikuje«. ¹

¹ Edmund Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*, s izvornika preveo Ante Pažanin (Zagreb: Globus, 1990), str. 144.

Nadalje, Husserl će zahtijevati povratak stvarima te će fenomenologija u njegovoj filozofiji imati ono mjesto znanosti o fenomenima s kojega bi se o stvarima moralo moći govoriti kao o onima kakve nam se one daju ili pokazuju same od sebe. Fenomenologija će ovdje tako postati ključni pristup u Husserlovoj kritici (europske) znanosti. Ante Pažanin, hrvatski filozof, istaknut će da je Husserl »bio obuzet idejom obnove europske kulture i izgradnjom pojedinca kao osobe preko njegova zajedničkog života u državi do obnove i izgradnje čovječanstva pomoću fenomenologije i fenomenološkog osvještavanja i samoosvještavanja uma.«²

Prema tome konačni cilj fenomenologije bio bi riješiti krizu znanosti koja je nastala mnoštvom teorija i grana poput psihologizma i pozitivizma³ te je time došlo do relativizacije znanja i nedostatka homogenosti, već i kod samih osnova i temelja percepcije svijeta. Inzistirat će na filozofiji kao strogoj znanosti i to putem fenomenologije. Pažanin će to artikulirati istaknuvši kako Husserl izlaže važne dijelove svoje »fenomenologije kao metode koja pomoću fenomenološke epohe isključuje prirodnu vjeru u svijet i pomoću različitih stupnjeva fenomenološke redukcije razlaže strukturu čiste transcendentalne svijesti i njenih načina danosti.«⁴

Dakle, jasna je bitnost fenomenologije za Husserlovo poimanje svijeta, ali i za njegovu filozofiju uopće. Husserl će fenomenologiju uzeti kao rješenje problema koji je ispostavljen u obliku krize znanosti i propadanje čovjeka kao bića izgubljenog u moru relativizma, koji nastaje iz pojave mnoštva teorija prirodnih znanosti o svijetu i spoznaji istog.⁵ Iz toga se i nameću pitanja svijeta i života koja će dovesti do ključnog pojma svijeta života (Lebenswelt). Bitno je još napomenuti kako, uz okretanje subjektivnosti i subjektivnom navlastitom iskustvu, za fenomenologiju bit će također važna intencionalnost svijesti karakterizirana svojom predmetnošću. Tako će i Husserl temeljno odrediti »svaki fenomen koji je dokučen u tom razlaganju smisla i koji je dan prije svega životno-svjetovno kao samorazumljivo postojeći, sam već nosi u sebi implikacije smisla i valjanosti.«⁶ Time je dan uvod u Husserlovu fenomenološku osnovu koja će biti ključna, a i čija će se detaljnija eksplikacija nastaviti u sljedećem poglavlju.

² Ante Pažanin, »Pogovor: Fenomenološki pokret i transcendentalna subjektivnost«, u: *Križa evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Edmund Husserl, s izvornika preveo Ante Pažanin (Zagreb: Globus, 1990), str. 256.

³ Vilim Keilbach, »Husserlova fenomenologija«, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 13/1 (Zagreb, 1932), str. 36.

⁴ Ante Pažanin, »Pogovor: Fenomenološki pokret i transcendentalna subjektivnost«, str. 255.

⁵ Rudolf Bernet, Iso Kern i Eduard Marbach, *An Introduction to Husserlian Phenomenology*, (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1999), str. 53.

⁶ Edmund Husserl, *Križa evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 108.

Završno, ostaje razriješiti Husserlov pojam epoché koji je ključan za fenomenologiju. Dakle, epoché bi u nekom generalnom značenju označavalo odmicanje od suda ili suzdržavanje od istog. Heidegger će pojam implementirati u nuždi zahvaćanja fenomena subjektivnom sviješću. Prije svega epoché će definirati kao »suzdržavanje od prirodno-naivnih i svakako od valjanosti koje već stoje u izvršenju«. ⁷ Pojam epoché razvit će i pridati mu veliku važnost jer »suzdržavanjem od izvršenja, koje suzdržavanje inhibira taj čitav do sada neprekinuto protekli način života, dobiva se potpuna promjena cjelokupnog života, sasvim nov način života.« ⁸ Dakle, epoché sa sobom povlači nužnost odbacivanja pred-suda i zahvaćanja fenomena kao takvog, kakav nam se pokazuje i kakvog zamjećujemo našom subjektivnom sviješću. Epoché će biti ključan za fenomenološku redukciju i zahtijevati će odbacivanje prethodno vanjski uspostavljenih očekivanja od fenomena, pogotovo u slučaju ako su fenomeni bili shvaćeni kao objektivno izvjesni.

Ovdje opet treba spomenuti i istaknuti zahtjev i nužnost subjektivnog iskustva kao takvog koje doživljava fenomene, što će reći i svijet. Odnosno, fokus je na zamjećivanju intencionalne svijesti koja osjetilnošću zapaža fenomene te putem vlastitog iskustva stvara sliku o tome. Iako se ovdje čini da dolazimo do stupice i solipsizma, u narednom poglavlju, pogotovo vezano za intersubjektivnost, поближе ćemo razriješiti problem poimanja svijeta i njegove percepcije. I Keilbach piše kako je »jasno da materijalni objekt fenomenologije po Husserlu mora biti naša svijest« ⁹, što dakako utvrđuje važnost svijesti za Husserlov fenomenološki pristup, a time i njegovu fenomenologiju kao takvu.

2.2. Heidegger

Heidegger implementira fenomenologiju u svoju filozofiju, ali ipak drugačije postavljenu i temeljno različitu od one u Husserla. Heidegger će naglasiti razlikovanje fenomena i pojave (i pričina). Fenomen će eksplicirati na način pokazivanja-sebe-po-samome-sebi te kako je uvijek u pitanju vrsta susreta Nečega, a »pojava, naprotiv, znači jedan odnos upućivanja koji bivstvuje u samom biću, i to tako da *Upućujuće* (Javljajuće) može udovoljiti svojoj mogućoj funkciji jedino ako se pokazuje samo po sebi, ako je "fenomen".« ¹⁰ Fenomenologiju će razlučiti kroz povijest i kritizirati Husserlovu "verziju" fenomenologije, odnosno istaknut će kako se formalna fenomenologija, do tada, zaplela i zapravo nije ništa konkretno i specifično zaključila te time ni objasnila o fenomenima. Time će Heidegger odrediti da je fenomenologija »podvrgnula svojem

⁷ Edmund Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 129.

⁸ Isto, str. 232.

⁹ Vilim Keilbach, »Husserlova fenomenologija«, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 13/1 (Zagreb, 1932), str. 38.

¹⁰ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, s izvornika preveo Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 34.

tematskom zahvatu kao predmet ono što u jednom osobitom smislu, zbog svojeg najvlastitijeg stvarnog sadržaja, zahtjeva da postane fenomenom.«¹¹ Fenomenologiju će odrediti i kao logos fenomena nakon detaljne analize pojmova *logos* i *phainomenon*.

Na tragu te misli nastavlja i ističe kako je fenomenologija vrsta pristupa i određivanja glavnog predmeta ontologije pa time i nema fenomenologije bez ontologije. Možemo reći da Heidegger fenomenologiju implementira i koristi za cilj otkrivanja bitka svijeta.¹² Fenomenologija, dakle zauzima ključno mjesto u Heideggerovoj filozofiji te će se ona razlikovati od Husserlova objašnjenja fenomenologije i njenog cilja, odnosno važnosti.

Heidegger će se protiviti Husserlovoj transcendentalnoj redukciji i kartezijskoj gruboj razlici između empirijskog i transcendentalnog, subjektivnog i objektivnog, sastavnici koja je prisutna u Husserlovoj fenomenologiji koja inzistira na nužnosti subjektivnosti te “osuđuje” naivnost objektivnog pogleda na pojavni svijet. Heidegger će putem ovog fenomenološko ontološkog pristupa kritizirati i postaviti se u operku s dotadašnjim epistemološkim problemima, odnosno „rješenjima“ istih te implementirati takvu metodu u svojoj istrazi bitka koji je, prema njemu, bio zapostavljena tema.¹³ Dakle, očigledno je da je fenomenološka osnovica prisutna kod obojice filozofa, no ipak su njihova viđenja fenomenologije i njena zadatka donekle drugačija.

¹¹ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 39.

¹² Francis F. Seeburger, »Heidegger and the Phenomenological Reduction«, *Philosophy and phenomenological reduction* 36/2 (1975), str. 213.

¹³ Burt C. Hopkins, *Intentionality in Husserl and Heidegger: The Problem of the Original Method and Phenomenon of Phenomenology*, (Springer, 1993), str. 3.

3. Husserlov svijet života kao svijet iskustva svijesti

Nakon što se pokušalo razjasniti pitanje fenomenologije kao osnove Husserlova poimanja svijeta slijedi detaljnija eksplikacija njegova pojma svijeta, odnosno svijeta života. Dakle, pitanje zbiljskog svijeta, onoga koji se otvara subjektivnim iskustvom te čije predmete koji se pokazuju u njemu zahvaćamo intencionalnom svijješću nazvat će Husserl svijet života. Kao glavna karakteristika tog pojma mora se uzeti doživljaj, odnosno svijet života je takav da je svakidašnji i može se doživljavati - doživljava se svakodnevno.¹⁴ Takav svijet nužno zahtijeva doživljaj na subjektivnoj bazi, bez već predodređenih konceptualnih spoznaja i tradicijskih shvaćanja te se time njemu pristupa intuitivski,¹⁵ no svijet života također služi kao baza i izvor svih naših djelovanja i znanja.¹⁶

Husserl će nadalje odrediti kako takvome »svijetu zbiljski iskustvenog zrenja, pripada prostorno-vremenski oblik sa svim tjelesnim likovima koje valja u nj uvrstiti, u njemu živimo mi sami prema svom tjelesno personalnom načinu bitka. Ovdje, međutim ne nalazimo ništa od geometrijskih idealnosti, ni geometrijski prostor, ni matematsko vrijeme sa svim svojim likovima«¹⁷ Dakle, Husserl će razmotriti zbiljski iskustveni svijet naspram svojevrsnog matematičkoga idealnog svijeta. Zbiljski svijet zahvaćamo fenomenima, odnosno stvarima onakvima kako ih naša svijest promatra u njihovoj danosti.

Na ovome mjestu treba podsjetiti i ukazati na Kantovu eksplikaciju zahvaćanja zoro pa uzmimo kao reprezentativnu sljedeću rečenicu iz njegova drugog predgovora *Kritici čistog uma*: »ili da se predmeti ili — što je isto — iskustvo, u kojemu se oni jedino spoznaju (kao dani predmeti), upravlja prema onim pojmovima, a onda ja smjesta vidim lakši izlaz, jer je i samo iskustvo način spoznaje za koji je potreban razum.«¹⁸

Nadalje, Husserl će istaknuti kako je važno razumjeti da je taj zbiljski svijet nepromjenjiv, odnosno, prije nego što se pogrešno razumije, on je kao takav određen svojim zakonitostima, dok subjekt, ono važno i čemu treba vratiti pažnju, odnosno čovjek, zahvaća i doživljava njegovu pokazanost. Dakle, čovjekovo bivanje u ovome svijetu, prema Husserlu, nije određeno promjenom

¹⁴ Edmund Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 52.

¹⁵ Rudolf Bernet, Iso Kern i Eduard Marbach, *An Introduction to Husserlian Phenomenology*, (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1999), str. 221.

¹⁶ David Bell, *Husserl*, (Routledge, 1991), str. 228.

¹⁷ Isto, str. 54.

¹⁸ Immanuel Kant, *Kritika čistoga uma*, s izvornika preveo Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984), str. 15.

istog već će se, putem indukcije, bazirati na predviđanju.¹⁹ Odnosno, još jasnije matematizacijom i znanošću cilj nije promijeniti svijet koji zatičemo, možemo čak reći da to u ovome smislu nije ni moguće, već je ključ u zamjećivanju i zapažanju danosti tog svijeta. Husserl će izraziti nadalje kako su viđene stvari »uvijek više nego što mi o njima zbilja i zapravo vidimo. Gledanje, zamjećivanje je prema biti imanije sebe zajedno s pred-imanjem (namjerom), pred-mnijenjem.«²⁰

Potrebno je naglasiti i kako Husserl ističe »naivnu samorazumljivost izvjesnosti svijeta«²¹ te s time povezuje i naivni osjećaj, odnosno predodžbu objektivnosti, dakle problem leži u prividu objektivne percepcije danog svijeta koji je uvijek već dan bazirano na intencionalnoj subjektivnoj svijesti, zato i možemo govoriti o subjektivnom iskustvu. Na to možemo nadovezati i objašnjenje kako »ovaj okolni svijet samo ima smisao bitka što su mu ga dala dotična naša iskustva, naše misli, naša vrednovanja itd. i u načinima valjanosti ... što ih pritom kao subjekti valjanosti aktualno vršimo odnosno kao habitualni baštinici posjedujemo od ranije i nosimo u sebi kao valjanosti toga i toga sadržaja koje se ponovno mogu po volji aktualizirati.«²²

Forma svijesti našega vlastitog tijela dolazi do izražaja time što je tijelo uvijek u polju zamjećivanja te tvori jednu osjetilno podražajnu konstantu, dakle time se mora razviti svijest o našem tijelu kao zamijećenom i drugačijem od drugih tijela, drugih subjekata. Prateći ovu misao Husserl će na temu tjelesnosti dodati i kako se »životno-svjetovni doduše, kada pokazuju svoj samovlastiti bitak, nužno pokazuju kao tjelesnost«²³, dakako da se ovdje ne govori o pukom tjelesnom.

U ovom momentu valjalo bi povezati i to pitanje drugih te Emmanuela Levinasa koji pitanjem Drugoga razvija svoju etiku apela. Dakle, Levinas će subjekt smjestiti u svijet u kojem je on uvijek već u blizini Drugih, dakako kod njega govorimo o etici. Komunikaciji će pridati iznimnu važnost koja će otkrivanjem bitka Drugoga otkriti i navlastiti bitak. Levinas će istaknuti da kada govori o jeziku nije dovoljno razumjeti ga kao puke znakove već jezik, poglavito u službi komunikacije s drugim, sa sobom nosi obilježje života, time i temporalnosti i bitka.²⁴ Ovom digresijom, preko Levinasa, bilo je važno istaknuti pitanje drugoga koje se, ne nužno eksplicitno, pojavljuje i u Husserlovoj filozofiji te je tako onda naglašen moment subjektivnosti kao nužnosti za percepciju, kako svijeta tako i subjekta samog. Dakle, time će Husserl izraziti kako je svijest svijeta u

¹⁹ Edmund Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 54.

²⁰ Isto, str. 55.

²¹ Isto, str. 95.

²² Isto, str. 102.

²³ Isto, str. 105.

²⁴ Emmanuel Levinas, *Otherwise than being or beyond essence*, s izvornika preveo Alphonso Lingis (Nizozemska: Kluwer Academic Publishers, 1991), str. 34.

neprestanom kretanju, »uvijek ponovno svijet je svjestan u bilo kojem objektnom sadržaju u promjeni različitih načina ..., ali i u promjeni afekcije i akcija, na taj način da uvijek postoji neko cjelokupno područje afekcije i da su u tome aficirajući objekti čas tematski čas netematski«²⁵ pri čemu ljudi pripadaju afektivnom području, gledajući na ljude kao na subjekte činova putem uvijek navlastitog subjektivnog djelovanja i iskustva.

Dakle, Husserlov svijet života mogao bi se smatrati i reakcijom na dogmu objektivnog i modernog svijeta razlomljenog tehnologizacijom društva i relativnošću neujedinjenih znanosti. Odnosno, kao što je već i prije rečeno, Husserl zahtijeva potpunu promjenu, ponajprije u kontekstu obnove filozofije i znanosti, te će reći kako se putem kojim je dosad išla znanost ne mogu determinirati ni svijet niti život pa će time i oformiti pojam svijet života. Husserl će pozvati na promjenu dotadašnjeg "prirodnog" poimanja svijeta te će izraziti kako je nužno da se svijet ne pomišlja naivno te s njim i sve predručno objektivno, već se mora pomišljati subjektivno, dakle dolazi do nužne redukcije predručnih stvari na subjektivne fenomene, odnosno svijet se prvo i osnovno opaža i doživljava putem fenomena.

Nadalje, važno je još dodati i pojam "transcendentalnog iskustva" kojim Husserl pokazuje kako »proces svake konstitucije nije potpuno prepušten jastvu, nego zavisi od same zbiljnosti koja se jastvu pokazuje, koja ga aficira i izaziva, te koju ja iskusi i o kojoj na drugoj strani samo na taj način, tj. na osnovi iskustva može uopće smisla reći da postoji.«²⁶ Time će se Husserl pokušati ograditi od solipsizma. Dakle, mi nužno govorimo o svijesti svijeta te to čini pretpostavku sveg opstojanja i zamjećivanja²⁷ te kako i ovo poglavlje nosi naslov svijet života kao svijet iskustva svijesti se »pokazao kao horizont horizonata ili pred-danost i u tom smislu tlo za sve posebne životne svjetove, sfere bića i njihove posebne tipičnosti.«²⁸ Dakle, da se još jednom sažme, svijet života je nužno određen kao svijet svakodnevnog subjektivnog opažaja obuhvaćen intencionalnom svijesću i subjektivnim iskustvom.

²⁵ Edmund Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 105.

²⁶ Ante Pažanin, »Pogovor: Fenomenološki pokret i transcendentalna subjektivnost«, str. 267.

²⁷ Edmund Husserl, *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, str. 232.

²⁸ Ante Pažanin, »Pogovor: Fenomenološki pokret i transcendentalna subjektivnost«, str. 268.

3.1. Intersubjektivnost

Ostaje još razmotriti Husserlov problem intersubjektivnosti. Dakle, sudeći da njegova fenomenološka redukcija poziva na subjektivno zahvaćanje fenomena putem intencionalne svijesti, pitanje je kako onda u odnos i raspravu dolaze drugi. U ovom radu već se pozvalo na Levinasovu etiku apela, odnosno etiku Drugih te to treba imati na umu i kod razumijevanja Husserlove intersubjektivnosti u svijetu. Jedna jedinka, subjekt, dakako dijeli objektivni svijet s drugim jedinkama tek kada govorimo o navlastitoj percepciji govorimo o tom specifičnom životnom svijetu čija je kvaliteta da je doživljen. Dakle, subjekt će druge jedinke percipirati kao »funkcijski centar«²⁹ Intersubjektivnost za sobom ne povlači samo uzajamno shvaćanje, time kada govorimo o pojmu kao jedinka mi govorimo o sklopu tijela i svijesti koji je nalik nama i time dopušta razumijevanje.³⁰ Intersubjektivnost pruža mogućnost razumjevanja i shvaćanja predmeta koji se pokazuju kao fenomeni. Dakle, unatoč našoj subjektivnoj svijesti, promatramo jednake objekte pa dakle (empatijom) dolazimo do, mogućnosti, razumijevanja ili bar razmjene “pogleda” na svijet čime dolazimo do donekle, objektivne slike svijeta. Ako se ovdje opet pozovemo na Levinasa, koji tvrdi kako su nam Drugi potrebni kako bi se uopće refleksijom o njihovo dobrovoljno otvaranje upoznali i sami sebe, možemo vidjeti sličnosti baš u Husserlovom pojmu intersubjektivnosti koji je ključan za refleksiju svijeta. Ovaj pojam je nužan jer bismo mogli zapasti u stupicu isključivo subjektivne vizije svijeta pa time i odmaknute od bilo kakve mogućnosti objektivnosti svijeta, a time i drugih iskustava. Dakle, u određenim situacijama mi prepoznajemo reakciju drugoga kao sličnu našoj i možemo barem pretpostaviti empatički što se odvija. Mi dijelimo zajednički svijet s ostalima i intersubjektivnošću dobivamo mogućnost dijeljenja iskustava i doživljaja bez gubljenja navlastitog Ja jer kod ovakve percepciji niti ja niti drugi ne predstavlja centar (svijeta), već poput monada, svijet tvore i dijele svijesne jedinke recipročnog odnosa koji počiva upravo na toj karakteristici svijesti.³¹ Prvi signal intersubjektivnosti kod Heideggera, iako treba biti oprezan s tim pojmom, jest subitak, no Heideggerov odnos i eksplikacija tubitka bit će detaljnije objašnjeni u individualnom poglavlju.

²⁹ Mihaela Girardi-Karšulin, »Werner Marx: Filozofija Edmunda Husserla«, *Prolegomena: Časopis za filozofiju* 6/1 (Zagreb, 2007), str. 133.

³⁰ Alessandro Duranti, »Husserl, intersubjectivity and anthropology«, *Anthropological theory* 10/1 (2010), str. 5.

³¹ David Bell, *Husserl*, (Routledge, 1991), str. 225.

4. Heideggerov pojam tubitka i bitka-u-svijetu

Martin Heidegger, filozof je specifičnog rječnika pa se nameće kao nužno najprije objasniti temeljne pojmove. Prije nego što nastavimo s pojmove treba naglasiti kako se Heidegger okreće pitanju bitka, za kojeg smatra da je bio zanemaren, a time i pitanju bića, putem kojeg stižemo i do problema svijeta. Dakle, Heidegger će se baviti pitanjem bitka te će naglasiti kako se pitanje o bitku uvijek odnositi spram bića, odnosno kako će ono uvijek ostati pitanje o biću.³² Bitak-u-svijetu je osnova iskustva tubitka (Dasein) i njegovog iskustva u svijetu.³³ Dakle, kada govorimo o tubitku govorimo o bitku koje je ovdje već u svijetu (bačen). Tubitkova karaktersitika toga biti-u-svijetu zahtijeva razlikovanje od predmeta, odnosno objekata, koji se priručno nalaze u prostornom svijetu, odnosno u pogledu karakteristika tubitka govorit ćemo o egzistencijalima, što i odgovara tome biti-u-svijetu tubitka kao egzistencije.³⁴

Nadalje, tubitak je »uvijek biće koje sam ja sam, bitak je uvijek moj«³⁵, dakle tubitak je uvijek vezan uz Ja, kao subjekt, i moje iskustvo, što dakako podrazumijeva evidentnu povezanost s Husserlom, i okretanjem u subjektivnu svijest. Su-tubitak će prikazati odnos spram drugih koji se također nalaze u svijetu. Odnosno, svijet u kojem se već nalazi tubitak, nikako nije isključiv, već ga on uvijek dijeli s Drugima. Dakle, bitak-u-svijetu uvijek je već i subitak, spram ostalih koji su već slični nama prema vrsti, bitku-u-svijetu, koji su već dokučeni u svojem tubitku, time je i konstruirana svjetovnost svijeta pri čemu tubitak uvijek već jest te u tom svijetu susreće su-tubitak Drugih.³⁶ Već putem odredbe takvog bitka-u-svijetu dolazimo bliže Heideggerovom viđenju svijetu, ali i tubitkova odnosa spram istog.

Problem suživota s Drugima dolazi u obliku Se. Heidegger će upozoriti da kada se tubitak poistovjeti s onim Se, on gubi svoju jedinstvenu navlastitost te kao takav propada. Ono poziva na prosječnost, jednakost (u negativnom smislu, spram autentičnosti) i svakidašnjost.³⁷ Tubitak iz te Se-ličnosti mora "pobjeći" tako da se pronade, otkrije, jer kako i Heidegger piše često je lakše ostati dijelom te Se-ličnosti, mase. Heidegger svijet uzima, odnosno o njemu se ne pita na način

³² Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja: rasprave i članci*, s izvornika preveo i napravio izbor Josip Brkić (Zagreb: Naprijed, 1996), str. 168.

³³ Hugh J. Silverman, »Phenomenology«, *Social Research* 47/4 (1980), str. 705.

³⁴ Hubert L. Dreyfus, *Being-in-the-world: A commentary on Heidegger's Being and Time, Division I*, (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1990), str. 40.

³⁵ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, s izvornika preveo Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 130.

³⁶ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 140.

³⁷ Isto, str. 147.

kao objektivni svijet, već se pita o tome kako ga ima i na koji način.³⁸ Nadalje, Heidegger će svijet opisati kao karakter samog tubitka.³⁹ Time će dakle svijet biti promatran u svom ontološkom karakteru i neophodno određujući za tubitak.

Dakle, s ovime se vraćamo na činjenicu kako tubitak uvijek jest onakav kakav jest i time je nužno određen svijetom, u jednu ruku svijet postaje dio njega, time i je već određen kao bitak-u-svijetu. Ovdje možemo dodati da na ovaj način svijet jest samo u kontekstu i na način tubitka, tako svijet čini egzistencijalni karakter tubitka. Petar Šegedin izrazit će Heideggerov svijet kao »"dinamički prostor" imanentnog susreta tubitka i ne-tubitka, koji susret je ontološki uvjet tubitka samog.«⁴⁰ Ovdje se možemo i vratiti na pitanje intersubjektivnosti kod Heideggera i odnosa subjekta s drugima. Heidegger će također razlikovati pojmove brige i skrbi koji već signaliziraju svojevrsan odnos. No, Heidegger će staviti važan naglasak na autentičnost i odmak spram Drugih.

³⁸ Petar Šegedin, »Svjetovanje svijeta«, *Bitak i vrijeme - interpretacije: zbornik radova* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), str. 13.

³⁹ Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, s izvornika preveo Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985), str. 64.

⁴⁰ Petar Šegedin, »Svjetovanje svijeta«, str. 17.

5. Presjek Heideggera i Husserla i njihova međusobna kritika

Iako je ovaj rad već, kako implicitno tako i mjestimice eksplicitno, pokazao odnos Heideggera i Husserla važno je ponovno istaknuti gdje se oni dotiču, a gdje dijele, odnosno ovo će poglavlje poslužiti kao svojevrsan prijelaz prema zaključku. Husserl kao prominentna figura suvremene fenomenologije dakako prednjači i zahtjeva fenomenološku osnovu za svoju filozofiju. Dapače, on će zahtijevati fenomenološki pristup svijetu. Dakle, da rezimiramo, on će napraviti okret ka subjektivnom iskustvu te percepciju svijetu poglavito uzeti kao onu svijeta života. Nadalje, on zahtijeva vraćanje samim predmetima na način na koji se oni pokazuju kao fenomeni i time subjekt svojom percepcijom, odnosno intencionalnom sviješću zahvaća, doživljava te fenomene prema vlastitom iskustvu.

Ovaj je rad kao neophodne za cjelovitu analizu Husserlove fenomenologije istaknuo i pojmove epoché i intersubjektivnost. Bez tih dvaju pojmova lako je pasti u zamku solipsizma. Ovo nas dovodi do Heideggera koji će kritizirati Husserlovu fenomenologiju, poglavito s aspekta svijeta i fenomenološke redukcije. Nadalje, on će svijet vezati uz tubitak koji je uvijek već i subitak. Već i prije dubljeg zarona u svoje djelo *Bitak i vrijeme* razlučiti će pojmove fenomena i logosa kako bi fenomenologiju okarakterizirao kao logos fenomena i kao metodu kojom se služi za istraživanje bitka, što mu je i glavna zadaća u tom djelu te će, što je i najvažnije, istaknuti kako nema ontologije bez fenomenologije. Posebno misleći na ontologiju u smislu istraživanja i eksplikacije bitka kojoj on pridaje pažnju.

Ključna razlika je i u aspektu subjektivnosti gdje će Heidegger inzistirati na pojmu tubitka kako bi izbjegao pojmove poput subjekt, ego ... Time će se i udaljiti od Husserla i pozivanja na "apsolutnu" subjektivnost te će tubitak uzeti kao ključ problema svijeta, koji je prema njemu nužno određen tubitkom, ali i sam svijet karakterizira tubitak – uzajaman odnos. Nadalje, iako se na prvi pogled može činiti sličnom, razlika ovih filozofa leži u temeljima. Kako je već objašnjeno, obojica se služe fenomenološkom osnovom, ali ipak u temelju drugačijom.

Ostaje još naglasiti njihov odnos te međusobnu kritiku. Nakon što je postalo jasno kako se razlikuju u poimanju suštinske osnove koju koriste za svoj filozofski sustav, dakle govorimo o fenomenološkom pristupu, lako se može anticipirati kako su imali kritički odnos jedan prema drugome. Kroz ovaj su rad mjestimično se mogla detektirati kritična mjesta te se samo površinski spomenulo mjesto kritike, no nužno je to još bolje promotriti. Već kod općenite naravi i pristupa fenomenologiji dolazi do problema, jer će Heidegger inzistirati na fenomenologiji kao hermeneutici, naspram transcendentalne fenomenologije, pri čemu će dakako Husserl inzistirati

na transcendentalnoj redukciji,⁴¹ upravo nedostatak fenomenološke redukcije kao takve će Husserl oštro zamjeriti Heideggeru, koji se odmiče od Husserlova pojma fenomenologije, poglavito u djelu *Bitka i vrijeme*. Heideggerova fenomenologija kao hermeneutika naglašena je već u prethodnom poglavlju, pri čemu on fenomenologiju koristi kao *ako i samo ako* preduvjet ontologije. Dakle, razlika je očigledna već u samom temelju njihova fenomenološkog pristupa pa time to i postaje osnovom njihova kritiziranja. Heidegger će se fenomenologijom služiti kao oruđem kako bi razriješio pitanje bitka, kao i pitanje svijeta. Nadalje, putem fenomenološke redukcije, Heidegger će kritizirati Husserlovo poimanje svijeta, upravo preko pojma svijeta života jer smatra Husserlov zahtjev intuitivnog pristupa takvom svijetu bez prethodnih saznanja i tradicija, a opet korištenje takvoga svijeta kao bazom i izvorom svih znanja, pogrešnim i opasnim, dakako uz ruku njegovom suprotstavljanju idealističkoj naravi Husserlova nauka.⁴²

Dakle, Heidegger će izmjestiti pojam fenomenologije iz samog Husserla koji ju je kao začetnik formirao. Dok će Husserl inzistirati na transcendentalnom aspektu pri fenomenološkom stavu, Heidegger će to odlučno negirati i fenomenologiju koristiti kao nužno egzistencijalnu te to opravdava svojom fenomenološkom metodom pristupa ontologiji, što će reći istraživanju bitka, artikulirano kroz egzistenciju tubitka kao bitka-u-svijetu. Kroz cijeli se rad moglo uočiti kako unatoč sličnim aspektima fenomenološkog pristupa, ili metode, ova se dvojica filozofa uvelike razlikuju u korištenju i razumijevanju istog te je upravo ovo poglavlje to i temeljno prikazalo.

⁴¹ Timothy J. Stapleton, *Husserl and Heidegger: The Question of a Phenomenological Beginning*, (Sunny Press, 1984), str. 2.

⁴² Richard Schacht, »Husserlian and Heideggerian Phenomenology«, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 23/5 (Springer, 1972), str. 305.

4. Zaključak

Prijašnje nam je poglavlje poslužilo da rezimiramo glavne misli ovoga rada i dovedemo cijeli rad do konačnog cilja. Edmund Husserl obilježio je filozofiju svojom fenomenologijom, koja je poslužila kao temelj drugima, ali i kao mjesto kritike. Njegov pristup problemu svijeta dakako za polazišnu točku uzima fenomenologiju. Kada govorimo o subjektu, odnosno pojedincu kao jedinki, taj pojam uzimamo dakako uz pretpostavku svijesti. Tom intencionalnom svijesću subjekt zahvaća svijet oko sebe. Svijet se pomoću predmeta, na čiji povratak poziva Husserl, pokazuje kao fenomen i time biva zamijećen subjektovom svijesću. Dakle, kada govorimo o životnom svijetu (Lebenswelt), taj svijet predstavlja onaj svakodnevni, koji može biti doživljen i koji jest doživljen putem subjektivnog iskustva svijesti. Prema tome, u takvome svijetu, kojega dijelimo s drugima, putem intersubjektivnosti imamo mogućnost razumijevanja tog dijeljenog svijeta skupom subjektivnih iskustava, time se Husserl ograđuje od opasnosti solipsizma. Dakle, Husserl će zahtijevati povratak predmetima, pod uvjetom fenomenološke redukcije pa time dolazi do zaključka kako je jedino moguće uvidjeti svijet, a time i život, subjektivnim načinom. Također je važno istaknuti pojam epoché, kojim će Husserl zahtijevati upravo tu nužnost navlastitog iskustva s fenomenima te će odbaciti naivnu misao izvjesne spoznaje o objektivnom svijetu. Naglasit će i kako je znanost, koja je pokušavala objasniti svijet i približiti njegovu spoznaju, zapala u krizu te se čovječanstvo nalazi u problemu relevantnosti spram mnogobrojnih znanosti i filozofija što je rezultiralo indiferentnošću. Dakle, na to mjesto koje bi ponudilo rješenje toga problema, prema njemu, stupa fenomenologija.

Nadalje, Heidegger će kritizirati Husserlovu fenomenologiju u kontekstu subjektiviteta te će naglasiti pojam tubitka koji uvodi u svoju filozofiju, kao specifičan pojam pomoću kojega se na još jednoj razini udaljuje od Husserla. Naime, Heidegger će svoju pozornost usmjeriti k bitku, za kojega smatra da je postao zanemaren, a nužan je kao temelj ontologije. Dakle, Heidegger će tubitak poglavito artikulirati kao bitak -u-svijetu te će to poslužiti kao temelj, ne samo njegova istraživanja o bitku, već i za eksplikaciju njegova stava. Iako, odbacuje Husserlovu fenomenologiju u takvoj artikulaciji, zahtijeva fenomenologiju kao nužnu za njegovu filozofiju. Fenomen kao takav razlučuje od pojave i pričina te ga bitno vezuje uz logos i tako imenuje fenomenologiju. Naravno, on će fenomenologiju podrazumijevati i istaknuti kao metodu traženja, odnosno predočavanja bitka te će time ona činiti i temelj njegova razmatranja, ne samo o bitku, već time i biću te o svijetu.

Kao što je ovaj rad istaknuo u prvom poglavlju, odnos svijeta i bića je nužan za rješenje samog problema svijeta. Upravo to Heidegger eksplicira kada svijet iskazuje kao bitan i nužan karakter samoga tubitka, no taj odnos zapravo čini uzajamnim jer laički rečeno nema svijeta bez tubitka. Odnosno, pitanje nije samoga svijeta kao takvog, to nije Heideggerova zadaća, kako je i objašnjeno u individualnom poglavlju o Heideggeru, već kada kažemo da nema svijeta bez tubitka mislimo o percepciji, o svijetu kao takvome koji je predmetnut tubitku. Na kraju, ovaj je rad pokazao osobitost poimanja svijeta kod Heideggera i Husserla te prikazao njihov presjek.

5. Popis literature

Bell, David. *Husserl*, (Routledge, 1991);

Bernet, Rudolf; Kern, Iso; Marbach, Eduard. *An Introduction to Husserlian Phenomenology*, (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1999);

Dreyfus, Hubert L. *Being-in-the-world: A commentary on Heidegger's Being and Time, Division I*, (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1990);

Duranti, Alessandro. »Husserl, intersubjectivity and anthropology«, *Anthropological theory* 10/1 (2010), str. 1-20;

Girardi-Karšulin Mihaela. »Werner Marx: Filozofija Edmunda Husserla«, *Prolegomena: Časopis za filozofiju* 6/1 (Zagreb, 2007), str. 131-135;

Heidegger, Martin. *Bitak i vrijeme*, s izvornika preveo Hrvoje Šarinić (Zagreb: Naprijed, 1985);

Heidegger, Martin. *Kraj filozofije i zadaća mišljenja: rasprave i članci*, s izvornika preveo i napravio izbor Josip Brkić (Zagreb: Naprijed, 1996);

Hopkins, C. Burt. *Intentionality in Husserl and Heidegger: The Problem of the Original Method and Phenomenon of Phenomenology*, (Springer, 1993);

Husserl, Edmund. *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, s izvornika preveo Ante Pažanin (Zagreb: Globus, 1990);

Kant, Immanuel. *Kritika čistoga uma*, s izvornika preveo Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984);

Keilbach, Vilim. »Husserlova fenomenologija«, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 13/1 (Zagreb, 1932), str. 35-44:

Levinas, Emmanuel. *Otherwise than being or beyond essence*, s izvornika preveo Alphonso Lingis (Nizozemska: Kluwer Academic Publishers, 1991);

Pažanin, Ante. »Pogovor: Fenomenološki pokret i transcendentalna subjektivnost«, u: *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Edmund Husserl, s izvornika preveo Ante Pažanin (Zagreb: Globus, 1990), str. 251-275;

Schacht, Richard. »Husserlian and Heideggerian Phenomenology«, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 23/5 (Springer, 1972), str. 293-314;

Seeburger, Francis F. »Heidegger and the Phenomenological Reduction«, *Philosophy and phenomenological reduction* 36/2 (1975), str. 212-221;

Silverman, Hugh J. »Phenomenology«, *Social Research* 47/4 (1980), str.704-720;

Stapleton, Timothy J. *Husserl and Heidegger: The Question of a Phenomenological Beginning*, (Sunny Press, 1984);

Šegedin, Petar. »Svjetovanje svijeta«, *Bitak i vrijeme - interpretacije: zbornik radova* (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), str. 13-68.